

Σολώνεια και περίκλεια δημοκρατία (Δημήτρης Λιαντίνης)

Ένα από τα σημεία της άγνοιας και της πλάνης στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, είναι η λάθος εικόνα που έστησαν μέσα μας οι δάσκαλοι ότι η υψηλότερη τάχα κορυφή της κλασικής Ελλάδας είναι, ο Περικλής και ο «χρυσός αιώνας» του.

Η εκδοχή αυτή στην αξιολόγηση γενικά της ιστορίας της αρχαίας Ελλάδας έχει γίνει κύρια δέση. Και βέβαια ανταποκρίνεται σε μία μορφή της αλήθειας. Δεν είναι όμως η ουσιαστική της μορφή, που πηγάζει από τη μονιμότητα και χύνεται στη διάρκεια των πραγμάτων και των δράσεων. Δεν είναι δηλαδή η αλήθεια, που προορίζεται να δείχνει το «εσαεί», όπως θά 'λεγε ο Θουκυδίδης.

Η θέση ότι ο αιώνας του Περικλή, 460-430 π.Χ. είναι η κορυφή της κλασικής Ελλάδας εκφράζει την προφάνεια και την επιπολή. Και η αλήθεια της δεν η μπορεί παρά να είναι η προφανής και η επιπόλαιη. Γιατί η αλήθεια που φαίνεται δεν είναι κατά κανόνα και η αλήθεια που είναι. Κι εδώ μιλάμε για την πρώτη. Μιλάμε για την αλήθεια που την υπαγορεύουν τα θεατά και τα δρώμενα. Η αίσθηση του κατευθείαν και η αντίληψη του άμεσου.

Θα μπορούσε κανείς στη γλώσσα της φυσικής να το ειπεί ως εξής: Η εκδοχή ότι η εποχή του Περικλή συμπίπτει με την ύπατη στιγμή της ελληνικής ώρας είναι η στατική θέση του τρισδιάστατου, όπου τον χώρο τον ορίζουν τα σημεία. Δεν είναι η δυναμική θέση του τετραδιάστατου, όπου το χώρο τον ορίζουν τα γεγονότα. Αυτό σημαίνει πως η αλήθεια για τον χρυσό αιώνα του Περικλή έρχεται από τη νευτώνεια παράσταση της φυσικής, που δεν ακυρώνεται βέβαια ποτέ, αλλά κάπου όμως ξεπερνιέται. Σε αντίθεση με τη σχετικιστική παράσταση της φυσικής, που μέσα στην περατότητά της είναι άπειρη.

Ακόμη πιο απλά, που θα ειπεί πιο σίγουρα: Η θέση ότι η εποχή του Περικλή είναι ο κόρυμβος της κλασικής Ελλάδας, αφήνει έξω την παράμετρο του χρόνου, που

είναι η ανάποδη όψη του χώρου. Η θέση αυτή, δηλαδή, δεν αντικρύζει το ιστορικό προτσές μέσα στην ενιαία διάσταση του χωροχρόνου, αλλά ξεχωρίζει τον χώρο από τον χρόνο.

Η νευτώνεια Θέση βλέπει τον Περικλή στατικά. Τον θεωρεί, για παράδειγμα, την ώρα που χτίζει την Ακρόπολη, και εκεί τον απομονώνει. Δεν τον βλέπει δυναμικά. Δεν τον βλέπει σε συνάρτηση, για παράδειγμα, με ό,τι προηγήθηκε και με ό,τι ακολούθησε. Γιατί τότε Θά 'βλεπε έναν Περικλή που κληρονόμησε από τους προγόνους τη δόξα και τη λάμψη των Μηδικών, και κληροδότησε στους απογόνους το όνειδος και τη συφορά του Πελοποννησιακού Πολέμου .

Σε πρώτη λοιπόν φάση και σε πρώτη οπτική αποδέχεται κανείς την κατανόηση ότι στην εποχή του Περικλή η ιστορία της Ελλάδας άγγιξε το θριαμβικό της άκρο. Γιατί εκείνη την ώρα τις πράξεις των ελλήνων τις μαστιγώνει το οργιαστικό ρίγος της δύναμης και της δημιουργίας. Και τα έργα τους τα λούζει η ωκεάνεια αίσθηση της κυριαρχίας και της κατάφασης. Μία γενετήσια σύμπληξη άπειρης μάζας και άπειρης ενέργειας λύνει ολόκληρο το παρελθόν, αλλά δεν ημπορεί να δέσει το μέλλον του ανθρώπου.

Και πράγματι, στην εποχή του Περικλή έχουμε χτίστες και τεχνίτες πολλούς. Και θα δώσουν κρότους και ήχους που δεν ξανακούστηκαν.

Στον στοχασμό έχουμε τον πρώιμο Σωκράτη. Ενώ βαδίζει, μπροστά του βυθίζονται αγαλινά προς το λυκόφως οι τελευταίοι μεγάλοι προσωκρατικοί. Ο Ηράκλειτος, ο Παρμενίδης, ο Εμπεδοκλής, ο Λεύκιππος, ο Αναξαγόρας, ο Πίνδαρος.

Στην τραγωδία έχουμε το μέγα μεσημέρι του Σοφοκλή. Ο τραγικός των Οιδιπόδων κατευοδώνει τον πρεσβύτε Αισχύλο, την ώρα που καλωσορίζει το θαλασσοπλήγη Ευριπίδη.

Στην ιατρική έχουμε την τιμημένη ανάρρηση του Ιπποκράτη, που έζεψε τη θεραπευτική με τη φιλοσοφία στο έκκεντρο σημείο της σωματικής και της πνευματικής δίαιτας. Τι σημαίνει φιλοσοφική ιατρική το καταλαβαίνουμε για καλά σήμερα, καθώς βλέπουμε καθαρά ότι η αιτία που προκαλεί στους ανθρώπους τον καρκίνο είναι ο τρόπος που ζούμε. Το αφύσικο της κατοικίας δηλαδή, το αφύσικο της εργασίας, το αφύσικο της αναπνοής, το αφύσικο της κίνησης, το αφύσικο της αγωγής, το αφύσικο της ψυχαγωγίας. Ο Ιπποκράτης με τη φιλοσοφική ιατρική του σήμερα είναι περισσότερο επίκαιρος από τον Λεύκιππο με την ατομική φυσική του.

Στη γλυπτική έχουμε τα μαστοράτα του Πολύκλειτου, του Μύρωνα, του Φειδία. Τα λιθουργεία αυτών των μαστόρων είναι επί γης τα τελεστήρια του ρυθμού και της αρμονίας, που τις συστοιχίες τους στον ουρανό θα τις έβλεπε κανείς στους εύστολους αστερισμούς του Ωρίωνα του Ηνίοχου, του Μεγάλου Κύνα.

Στην αρχιτεκτονική έχουμε την Ολυμπία της Ήλιδας και την Ακρόπολη της Αττικής. Δυο ιερά της φύσης.

Στην πολιτική έχουμε τον έπαινο του Δήμου και των Σοφιστών. Ωστόσο, είναι μια πολιτική επιστήμη που θέλει να αντικρύζει τον άνθρωπο σαν ευφροσύνη του σήμερα, και σαν αγνόηση του αύριο. Γιατί λίγο ακόμη και η πολιτική του Περικλή θα ξεδιπλώσει τους πανάθλιους Κλέωνες, τους αρριβίστες Αλκιβιάδες, τους αναξιοπαθούς Νικίες.

Μ' έναν λόγο, η εποχή του Περικλή είναι μεγάλη, γιατί 'ναι η ώρα που ανθίζει το ρόδο. Ο ήλιος στυλώνεται στο μεσούρανο, και η μέρα γίνεται έκρηξη. Τώρα ο άντρας, στα σαράντα πέντε του χρόνια, ετοιμάζεται να φορέσει το στέμμα του βασιλιά. Από την άποψη αυτή η εποχή του Περικλή είναι ο χρυσός αιώνας της Ελλάδας. Και θά 'χε όλο το δίκαιο η παιδεία μας να τον προβάλλει στους νέους παράδειγμα της πρέπουσας αγωγής. Εάν δεν είχε λησμονήσει το ουσιώδες...

Λησμόνησε, δηλαδή, ότι το ρόδο που άνοιξε θα μαραθεί, και ο καρπός που έγινε θα πέσει. Ότι σαν έφθασε να μεσουρανήσει ο ήλιος, γρήγορα θα πάρει την κατρακύλα κατά τη σπηλιά της νύχτας. Και τον Ιούλιο Καίσαρα την ώρα που ήταν να του φορέσουν το στέμμα στο κεφάλι, τον σφάξανε είκοσι τρεις μαχαιροφόροι.

Όλα αυτά για την αγωγή σημαίνουν ένα. Ότι προτείνοντας πρότυπο στους μαθητές τον αιώνα του Περικλή, ανατρέφουμε τους νέους μας με το φύραμα της γεροντικής. Για να μορφώσουμε τη ζωή που ξεκινά, λαβαίνουμε κανόνα τη ζωή που φεύγει. Στην απειλή του μαρασμού εμπιστευόμαστε το λίκνο του σφρίγγους.

Τώρα μπορεί να δείξει κανείς από μέσα, γιατί η εποχή του Περικλή δεν είναι ο αιώνας του χρυσού ή του αργύρου, σύμφωνα με τη γνωστή κλίμακα εκφυλισμού των γενεών, αλλά είναι ο αιώνας του χαλκού και του σιδήρου. Είναι, δηλαδή, η εποχή της σοβούσας παρακμής και της προχωρημένης αποσύνθεσης.

Αμέσως μετά τη νίκη στις Πλαταιές η ψυχολογία του πολίτη της Αθήνας, και της άλλης Ελλάδας, άλλαξε. Ένα βαρομετρικό υψηλής αγερωχίας που ανεβαίνει στον κομπασμό, και ένας άνεμος οίησης που ξαμολιέται μ' όλους τους συριγμούς του

θράσους, πήραν τη θέση του σεμνού και του μετρημένου, του ακοίμητου, και του ελαφρά μελαγχολικού Έλληνα της εποχής των Μηδικών. Μ' έναν λόγο, έγινε αυτό που πάντα γίνεται, όταν η επιτυχία σπάζει τα φρένα του νου. Οι Έλληνες, και κύρια οι Αθηναίοι, «καβάλησαν καλάμι».

Στον καιρό τους το «καβάλησαν καλάμι»· ο Αισχύλος το δίδασκε πρωί και απόγευμα στα θέατρα με τη δική τους γλώσσα: Προσέχετε την ύβρη, τους έλεγε. Δεν υπάρχει χολερότερη χολέρα στον άνθρωπο. Κι όταν η ύβρη ανθίσει, τότε θα θρέψει το στάχυ της τύφλας, Και ύστερα θα θερίσετε τις θημωνιές του μεγάλου θρήνου. Ο πικρός Αισχύλος ειδοποιεί τους συμπολίτες του, σαν να βλέπει ολοκάθαρη μπροστά του τη συφορά της αθηναϊκής στρατιάς στη Σικελία ύστερα από εξήντα χρόνια.

Ο γκρεμισμός των Αθηναίων στην ύβρη, φαίνεται χαρακτηριστικά από τρία πατήματά τους σε σάπιο σανίδι.

Το ένα είναι η ιμπεριαλιστική τους τροπή που αρχίζει πολύ ενωρίς. Την επαύριο κιόλας των Μηδικών, ο Θεμιστοκλής θα εξαπατήσει τους Δωριείς, και θα χτίσει κρυφά τα Μακρά Τείχη. «Ανόητοι», λέει στους Αθηναίους του Θεμιστοκλή ήδη και του Κίμωνα, ο Πλάτων. *«Χωρίς μυαλό και χωρίς δίκαιο γιομίσσατε την πόλη με κάστρα και με πολεμικά λιμάνια. Με τειχιά και πλοία, και φόρους και εισφορές για τον πόλεμο. Και με πολλή άλλη τέτοια ασυλλογισιά».*

Το άλλο είναι η ανεπαίσθητη κατολίσθηση του Αθηναίου πολίτη από την τάξη του σύμμαχου στην ατιμία του κατακτητή των Ελλήνων. Είναι εκείνο που η ιστορία το λέει μεταβολή της Αθηναϊκής Συμμαχίας σε Αθηναϊκή Ηγεμονία. Από τη στιγμή που οι Αθηναίοι βλέπουν στους Έλληνες των νησιών και των παραλίων ό,τι έβλεπε ο Πέρσης βασιλιάς στους Έλληνες της Ιωνίας, το έγκλημα πια έχει συντελεστεί. Η λαμπρή δημοκρατία του Κλεισθένη και του Σόλωνα είναι νεκρή. Και η πόλη του Περικλή έχει σημαδευτεί με το σημάδι του Κάιν.

Το τρίτο και πικρότερο, είναι η συμπεριφορά των Αθηναίων στους Μηλίους, όπως την εκθέτει ο Θουκυδίδης στο πέμπτο βιβλίο της ιστορίας του. «Είτε σας αρέσει είτε όχι», λένε οι Αθηναίοι πρέσβεις στους κατοίκους της Μήλου, *«και στον πόλεμο θα κατέβετε και στο πλευρό μας θα σταθείτε. Εμείς σας προστάζουμε. Γιατί 'μαστε οι δυνατοί και σεις οι αδύνατοι. Και στέκεται υπέρτατος νόμος που ορίζει οι δυνατοί να κάνουν και οι αδύνατοι να παθαίνουν. Θα σκύψετε, λοιπόν, το κεφάλι, θα πάθετε ό,τι δεν θέλετε, και στο τέλος θα πείτε και “σπολλάτη”».*

«Οι προύχοντες πράσσουνι και οι ασθενείς ξυγχωρούσιν». Αυτή είναι η δίκοπη φράση του Θουκυδίδη, που μετρίεται στις πέντε δέκα σκληρότερες προτάσεις που άρθρωσε η γλώσσα των ανθρώπων. Σκληρή και από την άποψη της αδικίας, και από την άποψη της πραγματικότητας.

Βέβαια γνωρίζουμε ότι οι Μήλιοι δεν έστερξαν να υποταχθούν στη βούληση των Αθηναίων. Στον άδικο πόλεμο, εζήτησαν τη δίκαιη ουδετερότητα. Οι Αθηναίοι πολιορκήσαν το νησί, κυρίεψαν την πόλη, σφάξανε τους άντρες, σκλάβωσαν τις γυναίκες, και τη γη τούς την παίζανε στο ζάρι. Η σφαγή της Μήλου, κατά την προσωπική μου εκτίμηση είναι η αποκορύφωση της κατάπτωσης της περίκλειας δημοκρατίας. Ο Περικλής βέβαια τώρα, το 416 π.Χ., έχει πεθάνει. Όλα όμως όσα γίνονται είναι παιδιά του.

Από την άποψη της υπέρβασης και της ύβρης ο αδικημός των Μηλίων από τους Αθηναίους είναι όμοιος με τον αδικημό του Ξέρξη να μαστιγώσει τον Ελλήσποντο, και να ρίξει τις χειροπέδες στα νερά. Και όπως ο Ξέρξης τιμωρήθηκε σε κάποια άλλα νερά -στη Σαλαμίνα-, έτσι που τα ουαί του να φτάσουν ως τη μακρινή Ασία, όμοια και οι Αθηναίοι τιμωρήθηκαν σε κάποιο άλλο νησί, στη Σικελία. Τρεις μέρες έκαμαν, και τ' αυτιά τους δεν ήθελαν να πιστέψουν τη συφορά που τους βρήκε.

Κρατώ τη θέση, και όσο με τα χρόνια τη βασανίζω τόσο πιο στερεή γίνεται, ότι δεν υπάρχει πιο συγκλονιστική στιγμή σε ολόκληρη την ελληνική ιστορία, από την άποψη του φιλοσοφικού βάθους και της παιδαγωγικής πυκνότητας, όσο η καταστροφή της αθηναϊκής στρατιάς στις Συρακούσες. Ο μονοήμερος χαμός στη στεριά και στη θάλασσα, η σφαγή των στρατιωτών στα ποτάμια Κακύπαρι και Ασσίναρο, ο κλεισμός των αιχμαλώτων στα φοβερά λατομεία. Εκείνες οι «λιθοτομίες» θα μένουν το αρχέτυπο για όλα τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, για όλα τα αρχιπέλαγα Γκουλάκ, για όλες τις Γιεζοφτσίνες. Και τα Γεντι-Κουλέ, και τα Επταπύργια.

Εάν λοιπόν η εποχή του Περικλή θεωρηθεί από τούτη την αθέατη όψη της νοσούσας δημοκρατίας και της μιλιταριστικής τροπής, τότε θα φανερωθεί ότι το πολιτικό ήθος και ο πολιτικός λόγος του ανθρώπου της δεν προσφέρεται παράδειγμα να το προτείνουμε στα παιδιά μας. Αντίθετα, είναι το παράδειγμα να τα αποτρέπει από το κακό και το λάθος.

Παράδειγμα να το δείχνουμε στα παιδιά μας είναι η δημοκρατία του Σόλωνα.

Τώρα, που θα μιλήσω για τη δημοκρατία του Σάλωνα, περιγράψω το πώς είδαν την

παρουσία τους μέσα στη φύση και τη ζωή τους μέσα στην κοινότητα οι πολίτες της Αθήνας από τον θάνατο του Σόλωνα, το 560 π.Χ., ως την επαύριο της νίκης των Πλαταιών, το 479 π.Χ.

Αυτές οι δυόμισυ γενεές ανθρώπων, στην ιστορία της Αθήνας στην ιστορία της Ελλάδας στην ιστορία της Ευρώπης και στην ιστορία του ανθρώπου καθόλου, είναι ο χρόνος που στη διάρκειά του ο πολιτικός άνθρωπος, ο «homo politicus», σήκωσε το κεφάλι του μετάρσιο και έπληξε τα άστρα. Με αυτοσυναίσθημα, με δύναμη, με πολλή συλλογή και περισσότερη καρτερία ο σολώνειος πολίτης έπληξε τα άστρα όχι των γειτονικών μας αστερισμών, ούτε του Γαλαξία μας, ούτε της τοπικής ομάδας γαλαξιών. Αλλά τα άστρα στη μέση και στην άκρη του σύμπαντος. Από τη μεγάλη «έκρηξη» ως τη μεγάλη «ενδόρρηξη».

Σε λόγο πεζό θέλω να ειπώ ότι, όσο ο άνθρωπος θα ζει σε τούτο το γαλαζοπράσινο πλανήτη, και όσο η πολιτική του συνείδηση θα αναζητεί το τέλειο πολίτευμα για να συμβιώνει ειρηνικά και δίκαια στις κοινωνίες του, πάντα θα σημαδεύει σαν στόχο τη δημοκρατία του Σόλωνα. Θα γυρίζει προς το κέντρο της, όπως η πυξίδα γυρίζει προς τον βοριά.

Ακόμη, σε λόγο πεζό θέλω να ειπώ ότι, αν υπάρχουν σκεπτόμενα όντα σε άλλα σημεία του σύμπαντος, και έχουν δημιουργήσει προχωρημένους πολιτισμούς και τη δική τους ιστορία, ο τρόπος με τον οποίο θα έχουν οργανώσει τις κοινωνίες τους θα κατατείνει σταθερά στο μοντέλο της δημοκρατίας του Σόλωνα. Με δεδομένη, βέβαια, τη θέση των αστροφυσικών σήμερα ότι η δομή του σύμπαντος, από τα στοιχεία έως τους νόμους του, είναι ενιαία και ομότροπη.

Ποιο είναι το στοιχείο υποβάθρου στη δημοκρατία του Σόλωνα, που της δίνει το χαρακτήρα του πολυχρόνιου και του συμπαντικού; Είναι η απλή κατανόηση ότι εγώ οφείλω να στέκομαι απέναντι στη φύση και απέναντι στην πόλη, όπως οφείλεις να στέκεσαι κι εσύ απέναντι στη φύση και απέναντι στην πόλη.

Πιο πέρα: Εκείνο που ορίζει τη σχέση του ενός πλάσματος προς το άλλο μέσα στη φύση είναι το ίδιο που ορίζει τη στάση του ενός πολίτη προς τον άλλο μέσα στην πόλη, προσαρμοσμένο όμως στην ιδιαιτερότητα του είδους άνθρωπος, που είναι η νόσή του.

Πιο πέρα: Εκείνο που ορίζει τη θέση του ενός πλάσματος προς το άλλο μέσα στη φύση με όλες τις αντιθέσεις, τις ανισότητες, τις διαφορές και τις ετερότητές τους που υπάρχουν και πάντα θα σώζονται, είναι η δύναμη που γεννά την

ισορροπία ανάμεσά τους, ώστε να εμφανίζεται και να κρατεί η τάξη.

Πιο πέρα: Αυτή η δύναμη, που γεννά και τρέφει την τάξη μέσα στη φύση, από τους Έλληνες και τον Σόλωνα ονομάστηκε «Δίκη».

Πιο πέρα: Για να υπάρχει στην πόλη η τέλεια και η αχάλαστη τάξη που υπάρχει στη φύση· η Δίκη της φύσης πρέπει να μεταφερθεί στην πόλη.

Πιο πέρα: Όταν η Δίκη της φύσης, προσαρμοσμένη στο είδος άνθρωπος, μεταφερθεί στην πόλη, τότε έρχεται στην πόλη η δικαιοσύνη των ανθρώπων.

Πιο πέρα και τέλος: Όπως η Δίκη είναι η κυβερνήτρα της φύσης που έκαμε ο άγνωστος δημιουργός, όμοια και η δικαιοσύνη, το ανθρώπινο αντίκρυσμα της Δίκης δηλαδή, είναι η κυβερνήτρα της πόλης που έκαμε ο Σόλων.

Επειδή η δικαιοσύνη της πόλης του Σόλωνα τεχνουργεί την ομοιότητα των πολιτών σε βάση φυσική, δεν υπάρχει ισοκατανομή των αγαθών, ούτε εξομοίωση των ποιοτήτων, ούτε η αταξική κοινωνία. Και οι πολίτες της πόλης του Σόλωνα δεν είναι οι Ουριήλ, οι Γαβριήλ, και οι άλλοι άγγελοι. Ο Σόλων, ο μεγαλύτερος ριζοσπάστης και οραματιστής, είναι συντηρητικός. Έτσι, η ισότητα της δημοκρατίας του Σόλωνα εδράζεται απάνου στη φυσική ανισότητα των πολιτών, που παρότι ανισότητα κατά το όμοιο, όλοι οι δάσκαλοι λόγου χάρη δεν έχουν το ίδιο ταλέντο, ωστόσο είναι ισότητα κατά το διάφορο, δάσκαλοι και πολιτικοί και μαστόροι λόγου χάρη είναι ίσοι απέναντι στην πόλη.

Την ισότητα των πολιτών κατά το διάφορο μέσα στην πόλη τη θεσπίζει η ίδια ισότητα των όντων κατά το διάφορο μέσα στη φύση. Ο λόφος, λόγου χάρη, έχει τον ιδικό του λόγο απέναντι στο όρος. Η κρήνη έχει την ιδική της φυσιογνωμία απέναντι στον ποταμό. Ο γαλάζιος αστέρας στέκεται άφταστος στον ουρανό, αλλά ο ταπεινός λύχνος είναι ο χρειαζούμενος στην κάμαρη. Και το ίδιο δίκαιο ορίζει την ισότητα κατά το διάφορο στα πλάσματα της φύσης. Ο βάτραχος συνυπάρχει με τον φρύνο. Το αηδόνι έχει τη λαλιά και ο έποπας τα χρώματα. Η καρπερή ελιά και ο άκαρπος έλατος, οι αγκίδες της τσουκνίδας και τα νάζια του ηλιοτρόπιου. Τέτοιας λογής και τόσο βαθύς είναι ο φυσικός λόγος που οργανώνει την ηθική τάξη στη δημοκρατία του Σόλωνα.

Η ισότητα κατά το διάφορο κάνει πολίτες όμοιους και ίσους τους πεντακοσιομέδιμνους και τους θήτες, τους διάκριους και τους πεδιακούς, τον στρατηγό και τον στρατιώτη μπροστά στους Μήδους, τον άξιο ρήτορα και τον

Σκύθη αστυνόμο στην Αγορά, τον επώνυμο άρχοντα και τον ανώνυμο χειρωνάκτη στο χώρο της δουλειάς τους. Σαν να λέμε, και σαν να μη λέμε: Εσύ κι εγώ κι ο άλλος έχουμε κοινή τη χαρά του ψωμιού και τη λύπη του θανάτου. Εσύ με τα άλογα ράτσας, εγώ με τον φτωχό κλήρο, κι ο άλλος, ο μουζικάντης, που γυρίζει στα λαϊκά πανηγύρια έχοντας παραμάσχαλα την πανδούρα.

Οι πολίτες του Σόλωνα αγαπούσαν την πόλη τους, όπως αγαπούν, χωρίς να το ξέρουν, οι μοσκιές τον Μάη, οι μέλισσες τη μελισσοφωλιά, και τα κυπαρίσσια την αψηλή ησυχία τους.

Τι ωραία που έζησε, και π ωραία που πέθανε ο Τέλλος ο Αθηναίος, έλεγε κάποτε ο Σόλων. Ο Τέλλος ο Αθηναίος ήταν πολύ πιο πλούσιος από το Λυδό Κροίσο. Είχε πλούτο τη γνώση πως η ζωή είναι ένα τραγούδι μακρινό, που έρχεται αργά και φεύγει γρήγορα. Αν κατέχεις να χορεύεις στον ήχο του, όλες οι μέρες σου γίνονται γλέντι. Ενώ ο Κροίσος ο Λυδός είχε πλούτο του το χρυσάφι, που δεν έφτανε να του σταθεί στην απειλή της τύχης, στην αρρώστεια του νου· και της σάρκας, στο φόβο του θανάτου.

Μ' έναν λόγο, η δημοκρατία του Σόλωνα είναι το πιο τίμιο πολίτευμα που δημιούργησε ο άνθρωπος, γιατί ο κάθε πολίτης της Αθήνας έταξε στην πρώτη γραμμή τη σχέση του με τον εαυτό του σαν μερίδιο της φύσης (μοίρα το λέγανε τότε), και σε δεύτερη γραμμή τη σχέση του με τους συμπολίτες σαν συμβίωση και αφορμή σύγκρισης. Μ' ενδιαφέρει λιγότερο, δηλαδή, αν ο τάδε πολίτης είναι πιο ακουστός από μένα, απ' όσο μ' ενδιαφέρει να με κοιτάξει ευφρόσυνα ένα κορίτσι μέσα στους μπαχτσέδες, ή να κοιτάξω λυπημένα ένα άστρο που βασιλεύει και να συλλογιστώ ότι έτσι ταχιά θα βασιλέψω κι εγώ.

Αυτή η φρόνιμη ιεράρχηση να προτάξεις τον εαυτό σου σαν ερώτημα υπαρκτικό, και ύστερα να ρωτήσεις τη σχέση σου με τους άλλους, έκαμε τον Αθηναίο πολίτη τέλεια αντικειμενικό. Τόσο αντικειμενικά βλέπει η λεμονιά τον χειμώνα που την παγώνει, βλέπει η νύφη την ημέρα που στεφανώνεται, και τα σύκα τους συκολόγους που τα τσιμπολογούν.

Σκεφτείτε για λίγο τον Αριστείδη, τον πολίτη της δημοκρατίας του Σόλωνα, τη στιγμή που γράφει το όνομά του στο όστρακο, ψηφίζοντας για τον άγνωστο αγράμματο συμπολίτη του. Χαράζει στο κεραμίδι τη λέξη «να εξοριστεί» με την ίδια προσοχή ή αδιαφορία που θά 'γραφε τη φράση: «Ο Δίας έχει θρονί του τον Όλυμπο», ή «τα σκατά του παιδιού είναι από θεού κι εκείνα».

Σκεφτείτε για λίγο τον Αισχύλο, τον πολίτη της δημοκρατίας του Σόλωνα, πώς έγραφε τις τραγωδίες του αδρασκελώντας την πεδιάδα του Μαραθώνα, ή ορτσάροντας στο στενό της Σαλαμίνας!

Στην εποχή του Σόλωνα ο κάθε πολίτης της Αθήνας ήταν σαν να 'τανε ο μόνος άνθρωπος κάτω από τον ήλιο.

Να αναθρέψουμε τα παιδιά μας με τη φιλοσοφία και την ψυχολογία εκείνης της εποχής είναι σαν να μοιράζουμε στο καθένα ολόκληρο το Αιγαίο Πέλαγος. Έχω την ιδέα πως η ακίνητη πέτρα που πάνω της ακουμπάει η δημοκρατία του Σόλωνα είναι η έννοια της Δίκης.

Τι είναι η στέρνα του νερού για το περιβόλι; Και ο επιούσιος άρτος στο τραπέζι του δίκαιου; Και το δόρυ του Αλέξανδρου στη μάχη; Τι είναι το αστραφτερό μάτι του γαμπρού για τον υμέναιο; Όλα αυτά είναι θεμελιώδη και κυρίαρχα, που πρωτολογούν και ορίζουν. Το ίδιο είναι και η ιδέα της Δίκης για τη δημοκρατία του Σόλωνα. Και πάρα πέρα η Δίκη είναι που έδωσε στη δημοκρατία του Σόλωνα το χρίσμα να γίνει το αρχέτυπο των πολιτευμάτων μέσα στο ξετύλιγμα της πολιτικής περιπέτειας του ανθρώπου.

Εάν οι διανοητές και οι επιστήμονες που γράψανε τα περισπούδαστα έργα για την ηθική και την πολιτική, από την «Πολιτεία» του Πλάτωνα ως την «Ηθική» του Σπινόζα και το «Κεφάλαιο» του Μαρξ, είχαν αγνοήσει το πλήθος των στοιχείων που ερεύνησαν, και δούλευαν μόνο την ιδέα της Δίκης, θα μας είχαν δώσει πολύ πιο φιλόανθρωπο, αδρό, και τελεσφόρο έργο για τη δίκαιη πολιτική μας συγκατοίκηση. Γιατί όλα τα άλλα πολιτικά σημαίνοντα σε σύγκριση με την ιδέα της Δίκης επουσιώνονται, ξεθωριάζουν, απομαγνητίζονται, δευτεραγωνιστούν.

Η Δίκη, παρότι απεριχώρητη έννοια, είναι απλή. Όπως συμβαίνει με όλα τα θεμελιώδη του κόσμου. Δίκη θα ειπεί να συμπεριφέρεται μετρημένα ο άνθρωπος στη σχέση του με τον εαυτό του, στη σχέση του με τον συνάνθρωπο, και στη σχέση του με τα φαινόμενα και τις δράσεις του κόσμου. Η πράξη του να τον υψώνει σταθερά στο επίπεδο της φυσικής αληθινότητας. Δίκη θα ειπεί να μη χαρίζεσαι ποτέ στον εαυτό σου μπροστά στο άδικο, στο ψέμα, στην αδυναμία, σ' αυτό που το νομίζεις συφέρο σου. Και όλες σου τις επιθυμίες να τις αφήνεις να ευδοκιμήσουν και να αυξηθούν όσο και το μπόι σου. Ούτε χιλιοστό περισσότερο.

Αν είναι να μάθουμε τα παιδιά μας αυτή τη Δίκη, τότε χαλάλι να κλείσουν με τα σχολειά. Να καταργήσουμε τα μαθήματα. Να κόψουμε τη γλώσσα στις μάνες,

στους σοφούς, και στους δασκάλους. Που όλο μας ορμηνεύουν και όλο μας κανοναρχούν. Και να πιαστούμε να φυτέψουμε το δέντρο της στις απλωσιές της γης. Παντού.

Στην εποχή του Σόλωνα το λουλούδι που έδωκε στην πόλη του αυτό το φυτό ήταν ένας τύπος ζωής δύσκολης, περήφανης, τρισεύγενης, και τραγικής. Η τραγωδία στο θέατρο γεννήθηκε στην Αθήνα επί Σόλωνος. Και αντίστοιχα ο καρπός που έδωκε αυτό το φυτό, ο νόστιμος και ο στυλωτικός καρπός, ήταν η επόμενη μέρα της μάχης στον Μαραθώνα στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές. Τότε που η νίκη και η ιαχή της ζωής ανέβασαν τον άνθρωπο και την πόλη του στην κορυφή της φύσης. Τι θρίαμβος!

Και ακόμη αυτό: Επειδή η δυνατότητα του εχθρού μας γίνεται ο άριστος συνήγορος της αξίας μας, είναι χρήσιμο να θυμίσω πως στη μακριά μέρα της δημοκρατίας του Σόλωνα εκράτησε η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών, Από τις δέκα το πρωί ως τις πέντε το απόγευμα την Αθήνα την κυβέρνησαν ηγεμόνες. Ωστόσο αυτή η τυραννίδα, ετούτος ο χολεριασμένος «Γεωργιανός χωροφύλακας» που είπε κάποτε για τον Στάλιν ο Λένιν, είναι η μαρτυρία και το δοκίμιο του θριάμβου της δημοκρατίας του Σόλωνα. Γιατί δεν κατάφερε να τη ζημιώσει. Δεν την επήρωσε σε χέρι, ή πόδι, ή μάτι. Αντίθετα, η σκουριά του δεσποτισμού των Πεισιστρατιδών έδειξε άπεφθο τον χρυσό της δημοκρατίας του Σόλωνα.

Δείγμα φανερό της δύναμης και της ευρωστίας της λαβαίνω τα μοτίβα του έρωτα και του θανάτου. Τις δύο κραταιές στιγμές που ορίζουν τη φύση και την πορεία του σύμπαντος.

Για το πρώτο μαρτυρεί ο ψυχικός δεσμός του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα. Όπως παλαιά, του Πάτροκλου και του Αχιλλέα. Αυτός ο ελληνικός έρωτας τους έσπρωξε να σκοτώσουν τον τύραννο Ίππαρχο. Από τότε ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτων έλαβαν το χαρακτήρα του τυραννοκτόνου, και καταστάθηκαν το Παλλάδιο της αντίστασης ενάντια σε κάθε πολιτική βία.

Για το δεύτερο μαρτυρεί το επιτύμβιο της Αρχεδίκης, Ο σεμνός θάνατος δικαίωσε τη σεμνή ζωή, και ο έπαινος αποτέθηκε σεμνά στη γραμμένη ταφόπετρα. Η Αρχεδίκη είναι μια άλλη Καλλιπάτειρα που δε βρήκε τον Μαβίλη της. Ήταν γυναίκα και κόρη, και μάνα, και αδερφή τυράννων. Έζησε όμως και μεγάλωσε μέσα στο ρωμαλέο κλίμα της δημοκρατίας του Σόλωνα. Λόγος που ήταν ικανός να της παρασταθεί να κρατηθεί στην περιωπή του μέτριου και του ενάρετου βίου. Η

επιγραφή που χάραξαν στον τάφο της, στη Λάμψακο, είναι μια δωριστί αρμονία. Είναι ο ίδιος μουσικός τρόπος που βρίσκουμε στα επιτύμβια του τραγικού ποιητή Αισχύλου, και του τραγικού μάντη Μεγιστία:

«Ετούτος ο τάφος την Αρχεδίκη σκεπάζει, την κόρη του Ιππία, άριστου τον καιρό του στους Έλληνες.

Είχε πατέρα, αδέρφια, γιους, άντρα τυράννους, μα δεν ξιπάστηκε ο νους της από την άτσαλη ύβρη».

Που στη δημοκρατία του Σόλωνα, η άτσαλη ύβρη ήταν το αντίθετο της σεμνής Δίκης. Όπως, αλλίμονο! και στον δικό μας υβριστικό καιρό, και σε κάθε καιρό.

Πηγή: «Τα Ελληνικά» (Δημήτρης Λιαντίνης)